

Rene Sentre

ŽIVOTINJE KAO „IZOBRAŽENJE PRIMERA“

Mora se priznati da je, na planu ideja, naša percepcija sveta životinja još uvek pod znatnim uticajem predstava iz prošlosti. Od *Romana o Liscu* do *Romana o Fovelu*, koji na scenu uvode životinje kako bi oslikali slabosti ljudske prirode i nedostatke različitih tipova vladavine, sve do najjednostavnijih priča o krupnim i trapavim medvedima, o lakomislenim miševima ili o „velikim zlim vucima“ uvek u potrazi za hranom, preko La Fontenovih basni ili Peroovih *Priča* i mnogo čega drugog, svako će priznati da nije lako skrenuti sa već ustaljenih staza. To je zato što su predrasude tvrdokorne, doslovno urezane u kolektivno pamćenje, isto kao i velike etičke orijentacije, nasleđene iz mnogih vekova hrišćanskog vaspitanja, iz kojih potiče tumačenje, izrazito prožeto imaginarnim, u koje je životinjski svet u značajnoj meri uključen kao univerzalni odraz ovozemaljskog sveta, sučeljenog sa tajnom božjeg stvaranja sveta; ali naročito kao uveličavajuće ogledalo ljudskog društva, poverenog od strane Boga na čuvanje predstavnicima Crkve.

U crkvama i manastirima

Kako bi bile pristupačne što većem broju ljudi, najpre se u crkvama i manastirima prikazuju životinje bogate simboličkim značenjem, koje nastanjuju vajane podloge romanske i gotičke umetnosti: na kapitelima, timpanonima, životinje kao da proždiru zidne grede; čudovišta kao da gutaju nosače krovništa, nastanjuju i svodne lukove portala, oluke i modiljone venaca i potkrovlja, što je veoma zastupljeno, na primer, na dekorativnoj fasadi Crkve Notr-Dam-la-Grand u Poatjeu, koja svojom originalnošću doprinosi razvoju anžujsko-poatvenskog stila. U skoro svim slučajevima reč je o jednostavnoj viziji velikih moralnih pravila, izobraženih u čitavom nizu amblematskih životinja. Tu su bela golubica, zabludela ovca, žrtveni ovan, božansko jagnje, pas Dobrog pastira, riba kao simbol Hrista, te svi stastisti božićnih jaslca i sage jevanđelja; ne mogu se zaboraviti ni tele, lav, orao, jelen, kao životinje posvećene Svetim pismom... koje su sve, bez izuzetka, stavljene u službu ljubavi i dobrote Boga u njegovoj nadmoćnoj slavi. Kako bi se personifikovalo zlo, u likovnim predstavama se na scenu uvodi veliki i raznolik niz životinja sa kojima je đavo u dosluhu: vuk, lisica, ćuk, sova, gavran, zmija i pacovi, koji su takođe simbol Jevreja, antisemitizma i pretećih jeresi. Iako su ukrasi ponekad skriveni u nekom mračnom uglu (kako bi bolje prikazali podlost neprijatelja katoličke vere), oni i te kako privlače pogled. Takve su, na primer, brojne „kugle sa pacovima“, u obliku globusa (koji predstavljaju celi svet) napadnutih od strane hordi pacova. Javljaju se na mnogim zdanjima, kakva su Crkva Sen-Morij u Pon-de-Se (na donjem delu sedišta hora); Katedrala Sen-Sifren, u Karpentraa (na zabatu); Crkva Sen-Žermen-l'Okseroa, u Parizu; Opatijska crkva Sen-Sernen u Tuluzu (u kripti); Katedrala u Manu

(na jednom od spoljašnjih potpornih stubova); ili još, Opatija Šampo-an-Bri, u Sen-e-Marn... i verovatno brojna druga.¹

U knjigama i u duhu

Do beskraja bi se mogao nabrajati registar slika specifično svojstvenih religioznoj umetnosti. Svet životinja je takođe veoma prisutan na minijaturama časoslova² namenjenih vladarima, vlasteli i učenim ljudima. Pored scena uobičajenih na kalendarima, koje prikazuju odvijanje svakodnevnog života u suživotu sa životinjama, primetićemo i značajan procvat sitnih figura, često burlesknih, uvedenih na marginama i inicijalima, kao da su plod nezaustavljive mašte u službi izvesne slobode izraza, koja je bila dozvoljena jedino na ovim graničnim delovima raspoloživog prostora, a koji je u pravom smislu reči nastanjen svim vrstama životinja. Neke su fantastične inspiracije, a, čak i kada je reč o alegorijskoj predstavi, neke izgledaju uverljivije od prirodnih: tu su kunići, zečevi, psi, ptice i majmuni u velikom broju, puževi sa čudnovatim kućicama, medvedi i lisice na dve noge... skoro uvek prikazivani sa antropomorfnim ili hibridnim crtama, u službi izvesne karikaturalne, pa i izokrenute slike društva, a kojih se ni današnji ilustratori ne bi odrekli. Postojanje prostranih i u celosti oslikanih margina odlikuje neke knjige iz poznog srednjeg veka, čiji jedan od najlepših primera ostaje *Veliki časoslov Ane Bretanjske*, pripisan Žanu Burdišonu. Ova knjiga, istovremeno trebnik, psaltir i molitvenik, herbarijum i bestijarijum, prožeta je izvesnim dokumentarnim realizmom, koji se javlja u vidu pravog pravcatog gmizanja vilinih konjica, gusenica, gundelja, leptirova, bubamara, mušica, skakavaca, ali isto tako i veriverica, kornjača, zečeva, krastača i žaba, puževa i puževa golaća, guštera, te majmunčića i „majmuničića“ – u nežnom zagrljaju! Knjiga kao celina potvrđuje da je ova najveća gospa kraljevstva, dvostruko krunisana kraljica Francuske, gajila veliku intelektualnu radoznalost i iskrenu naklonost prema prirodi.³ Koliko li je tek volela sopstvene životinje, to sam bog zna! Godine 1488, kada je još bila vojvotkinja, nasledila je od oca, vojvode Fransoa II, zverinjak sačinjen od *brojnih lavova i lavica, bivolice i vučice*, poveren brizi izvesnog Alena Brižona, *koji je na nesreću zapustio rečene životinje!* Nekome ko ne poznaje istoriju Bretanje toga vremena ovaj događaj bi se mogao učiniti kao anegdota. No, to bi značilo potceniti status koje su imale ove zveri u trenutku kada je vojvodstvo bilo pred gubljenjem nezavisnosti. Prema mišljenju svih specijalista, posedovanje jednog ili više lavova nikako nije poticalo samo iz kaprica nekog kralja ili princa. I Mišel Pasturo potvrđuje tu činjenicu, kada predstavlja lava (koji je tokom vremena postao jedini kralj životinja) *kao neophodan atribut svakoga ko poseduje vlast.*⁴ Dakle, izvesno je: u jednoj naredbi od 27. novembra 1489. godine, vojvotkinja Ana nalaže da se

¹ Jean-Paul Clébert, *Bestiaire fabuleux*, Albin Michel, Paris, 1971, str. 325. *Idem* Bethmont-Gallerand, „De simples ‘grimasses’? Les animaux du chœur”, u: *Histoire et images médiévales*, Astrolabe, br. 7, april-maj 2006, str. 48–51.

² Časoslov (fr. *livre d'heures*) jeste pobožna knjiga namenjena laicima u srednjem veku. Časoslovi su bili veoma zastupljeni i često su raskošno ilustrovani. (*Prim. prev.*)

³ Michèle Bilimoff, *Promenade dans des jardins disparus*, Éditions Ouest-France, Rennes, 2001, str. 10.

⁴ Michel Pastoureau, „Animal et historien du Moyen Âge”, u: *L'Animal exemplaire au Moyen Âge, V^e–XVe siècles*, sous la direction de J. Berlioz et A. Polo de Beaulieu, PUR, Rennes, 1999, str. 24.

plati koliko priliči izvesnom Žanu Likau, kao čuvaru lavova i lavica u gradu Nantu, te da se isti obešteti za *jastije rečenih zveri*, kako bi na taj način, u najmanju ruku još neko vreme, sačuvala privid nezavisnosti Bretanje.⁵

U istoj kategoriji ideja, isto pred kraj srednjeg veka, razvila se velika moda parkova, volijera, ribnjaka, gajeva za rasonodu i jendeka preobraćenih u prostore ispunjene „prijatnim“ ili dekorativnim životinjama. Među najslikovitijim primerima često se navodi slučaj vojvode Žaka od Berija, brata Šarla V, koji je znatnu sumu utrošio na nabavku brojnih životinja, kako bi zadivio posmatrača i razmetao se svojim rangom. Bili su tu medvedi, vukovi, majmuni, jedna jednogrba kamila, jedan noj, jelenovi, košute i konji, te nečuvano mnoštvo lovačkih sokolova i pasa, a da ne brojimo mnoge ukrasne ptičice, poverene brizi izvesnog, sa pravom nazvanog Žan Loazler!⁶ Moglo bi se isto reći i za Šarla VII i Luja IX (ovaj drugi naročito je voleo društvo životinja⁷), a koji su promovisali prave zoološke vrtove sa losovima, irvasima, samurima, lavovima i mnogim drugim egzotičnim primercima. Ili još, čuvenog kralja Renea, „kralja Sicilije, grofa Provanse i vojvode Anžua“, vlasnika jedne od najoriginalnijih zbirki životinja u Anžeu koje su se mogle pronaći u okruženju velikaša.

Uporedo sa ovim ispoljavanjima vlastelinske zanesenosti prirodom, postojala je i intelektualna radoznalost za prirodu i životinje. Ona se izražavala u bestijarima, knjigama o lovu i raspravama o zemljoradnji (navedimo samo neke od najznačajnijih žanrova ove vrste koji, svaki na svoj način, svedoče o poznavanju životinjskog carstva). Najpre bestijari iz XII–XIII veka, u obliku raskošno ilustrovanih knjiga, u kojima su se životinje razvrstavale u zavisnosti od njihove moralne ili simboličke vrednosti, kao izvor imaju stare spise, koji su se smatrali nepromenljivima. Na stare spise oslanjale su se i obimne učene kompilacije iz različitih perioda srednjeg veka i antike, brojne i veoma eruditske, kakva je *Slika sveta* Gouena iz Meca, koja datira iz 1246, ili *Riznica* Brineta Latinija, isto iz XIII veka, i koje se ubrajaju među najcenjenije enciklopedije srednjeg veka,⁸ a koje su imale i najviše prepisa. Iz tog vremena, a u vezi sa našom temom, izdvojćemo naročito: enciklopediju čiji je autor franjevački monah Bartolomej Engleski, autor *Knjige o osobinama stvari – namenjene prostima i neukima* (*Livre des propriétés des choses – à l'usage des simples et des ignorants*), nastale oko 1240. godine i koju je sa latinskog na francuski preveo Žan Korbešon 1372, a koja je postojala isto tako u engleskom, oksitanskom, španskom, flamanskom i italijanskom prevodu, pre nego što će postati rasprostranjena zahvaljujući razvoju štamparije počev od osamdesetih godina

⁵ Prema Archives départementales Loire-Atlantique, B12, f 33v–34v (27. novembar 1489).

⁶ U originalu Jean Loiseleur, od fr. *l'oiseleur* – ptičar, lovac i prodavac ptica. (*Prim. prev.*)

⁷ Paul Murray Kendall, *Louis XI, "l'universelle araigne"*, Fayard, prevod sa engleskog Éric Diacon, Paris, 1974, str. 413–414: *Imao je zečarnice, kaveze i volijere u svim svojim zabranima oko Loare; a u šumi u Amboazu posedovao je zverinjak u kome su se čuvali slon, jednogrbe kamile, leopardi, nojevi i druge egzotične životinje. Sa svih strana dopremeni su mu dragoceni darovi koji su mogli da razvesele njegovo srce: „neke crvene svinje“, „mnoge crne zveri“, „dve male španske vidre“, a uvek konji i psi – a naročito veličanstveni hrtovi koji su spavali uz njega – grlice, golubovi, svrake i paunovi, mnoštvo kanarinaca, češljugara, zebe, belih čaplji, čaplji, prepelica, jarebica, galebova, čak i gavrana i sova, ptica iz Turske, belih ptica iz Tunisa i raznoliko mnoštvo sokolova... Konačno, Luj je imao i kozu, koju je nazvao Slatka, i šest jarića.*

⁸ Sophie Cassagnes-Brouquet, *L'Image du monde, un trésor enluminé de la bibliothèque de Rennes*, PUR-BRM, Rennes, 2003, str. 12.

XV veka.⁹ Potom, enciklopediju Rabana Maura, autora dvadeset dva toma koja se tiču *Proučavanja univerzuma*, iz IX veka; te biskupa Isidora Seviljskog, koji je ostao poznat budućim generacijama zahvaljujući svojoj monumentalnoj enciklopediji *Etimologije*, koja potiče iz VII veka. Ili još, enciklopediju Plinija Starijeg, kome dugujemo prvo veliko *Poznavanje prirode*, iz I veka naše ere, a da ne zaboravimo ni brojne druge reference koje upućuju uopšte uzet na „Stare“, ili posebno na Aristotela; kao ni čuveni *Fiziolog*, grčkog porekla, tu nepresušnu zbirku alegoričnih tekstova o životinjama, čiji se nastanak smešta u II vek, i koja čini osnovni izvor svih srednjovekovnih bestijarija.

Ašmolški bestijarij 1511 (čuva se u Bodlijevoj biblioteci na Oksfordu), nastao u Engleskoj oko 1200. godine, jedno je od najpoznatijih dela ovoga žanra i jedno od najpristupačnijih za proučavanje, pošto je u faksimilnom izdanju objavljen 1984. godine (izdavač *Musée du livre*) i preveden na francuski od strane Mari-Frans Dipui i Silvena Luja.¹⁰

Kada je reč o knjigama o poljoprivredi, one se bave samo „životinjama koje se hrane na farmi i koje se nalaze na poljima“, odnosno domaćim životinjama u najužem smislu reči: njihovim načinom uzgajanja, dresiranja, selekcije i nege, uz mnoga druga razmatranja praktične prirode u vezi sa brojnim oblastima, a koja primenjuju najbolja agronomska saznanja toga vremena, nadovezujući se na znanja iz rimske antike, preneta posredstvom autora kakvi su Kolumela i Varon. Najpoznatije od ovih dela sa kraja srednjeg veka naslovljeno je *Knjiga o poljskim prinosisima*.¹¹ Ova veoma lepa knjiga, nastala na samom početku XIV veka iz pera velikog bolonjskog putnika kakav je bio Pjetro de Krešenci, često se navodi kao referentno delo, što zbog kvaliteta teksta, što zbog ilustracija. Prevedena je na francuski jezik 1373. godine na zahtev Šarla V, koliko zarad njegove biblioteke, toliko i za biblioteke ljubitelja savršenstva, koji su verovali da postoji idealna poljoprivreda zasnovana na „vlasti Harmonije“: na ravnoteži između imperativa prirode, najbolje upotrebe obradive zemlje, planiranja pejzaža i mesta datog različitim vrstama životinja. Bio je to slučaj u Emilija-Romanji i Toskani, zemljama u kojima je prva renesansa bila u procvatu, a čiji je svjedok bio i Pjetro de Krešenci.

Ali, kažemo li „životinje“, mislimo isto tako i na meso, loj, mast, mleko, buter, sireve, živinu, jaja, i sve što se jede a potiče od istih tih životinja, a što je bivalo istaknuto na tezgama kaspapa, na kojima su visili škembici i creva. Naočigled prolaznika, životinje su bivale ubijane i prerađivane: probadane, klane, prane od krvi, rasparene, vađena im je iznutrica, naticane su na ražanj, raščerečene, obezglavljene, očerupane, škopljene, sa iščupanom šijom, odsečenim vimenom, vađen im je mozak... Otuda potreba da se razmotri i drugačija vrsta podataka, sadržana u trećoj kategoriji dela, u zbirkama dijetetskih i medicinskih preporuka koje se

---

⁹ Maud Pellet-Bénazet, *Le Livre des propriétés des choses*, in *Histoire et images médiévales*, br. 39, avgust–septembar 2011, str. 77–81. Videti i: Ch.-V. Langlois, *La Connaissance de la nature et du monde au Moyen Âge*, Hachette, Paris, 1911, str. 123, u vezi sa *De proprietatibus rerum: Izrazito malo srednjovekovnih spisa izvršilo je na evropsku kulturu toliko dubok uticaj tokom skoro tri stotine godina!* U XII knjizi prikazuju se karakteristike četrdesetak „ptica“, a u XVIII odlike „115 različitih životinja iz Biblije“.

¹⁰ *Bestiaire Ashmole 1511 de la Bodleian Library d'Oxford*, faksimilno izdanje objavljeno u Club du livre, Paris, 1984, uz tom prevoda (prev. M.-F. Dupuis i S. Louis).

¹¹ *Le Livre des profits champêtres de Pierre de Crescens de la Bibliothèque de l'Arsenal*, prev. Jean Roubinet i Léon Pestel, publié par les éditions P. A. Chavanne, Paris, 1965.

odnose na prirodu namirnica, na njihove nutritivne vrednosti i na njihovo dejstvo na telesne tečnosti, odnosno zdravlje. Takva je knjiga *Tacuinum sanitatis*, delo od prestiža, koja se inicijalno duguje jednom arapskom autoru, pre nego što je prevedena na latinski i ilustrovana raskošnim minijaturama, koje svedoče o brojnim aspektima svakodnevnog života u srednjem veku. Sačuvana je naročito u Evropi u brojnim prepisima, koji su obogatili fond više velikih nacionalnih biblioteka u Francuskoj, Italiji i Austriji.¹²

Konačno i „knjige o lovu“, uistinu u centru naše teme u onoj meri u kojoj su životinje njeni pravi akteri. U nastavku čisto simboličkih razmatranja kakva se javljaju u bestijarima, rasprave o lovu iz XIV i XV veka imaju pak za temu brojna uputstva o tome kako nasrnuti na divlje životinje, kako ih savladati, namamiti, kako ciljati na njih, kako im praviti zamke, kako ih isterati dimom, iznenaditi i uloviti; te razna uputstva kako ih ubiti, odrati, izvaditi im iznutrice i raščerečiti... Eto još jednog načina kako su te životinje činile deo istorije ljudi! Zadržaćemo se na dva primera iz ovog perioda. Prvi je *Knjiga o lovu Gastona Febusa*, grofa od Foaa od 1343. do 1391. godine, veoma lepo delo, sa tom specifičnošću što prikazuje i lov na medveda, koga je u tom periodu još uvek bilo u ovoj oblasti blizu Pirineja.¹³ Drugi primer, naslovljen *Knjiga lova kralja Modusa i kraljice Racio*, napisao je oko 1370. Anri de Fervijer, sitni flamanski plemić. Jedan od njenih najlepših prepisa dolazi nam iz XV veka, tokom koga je poklonjen Filipu Dobrom, kralju Burgonje od 1419. do 1467. U svom prvobitnom stanju ova knjiga se čuva u Kraljevskoj biblioteci u Belgiji, u Briselu, i predstavlja veličanstveno delo ilustrovano sa preko pedeset minijatura poučnog karaktera koje se bave problemima lova, streličarstva i sokolarenja, odnosno: prikazuje lov pomoću pasa, sokolova i jastrebova, ciljanje divljači lukom i strelom, i još hiljadu i jedan način da se uhvate u zamku ptice u prolazu.¹⁴

U govoru i u rečima, kako bi umešno pojačale izraz

Kao „božanska tvar“, isto kao i čovek, životinje „kralja Modusa i kraljice Racio“ prikazane su sa moralizacijom, gde im je pripisivano i više savršenstva nego što imaju ljudi „kada je reč o sluhu, vidu, mirisu, ukusu i dodiru“. Evo i dokaza: *Ima li čoveka sa tako ostrim sluhom kakav imaju divlji vepar i krtica? Ima li čoveka koji vidi tako jasno kao ris, čiji vid prodire i kroza zid od četiri stope debljine? Ima li čoveka sa tako dobrim njuhom, kakav ima sup koji namiriše plen na više od sedam milja? Ima li čoveka sa tako razvijenim ukusom kao jelen, koji po ukusu izdvaja otrovne biljke? Ima li čoveka sa tako nežnim i prefinjenim dodirom kao pauk, koji oseti prst i pre nego što ga prst dodirne?* Pošto su božanska tvar, životinje nisu u potpunom neznanju svoga Tvorca, čije postojanje ipak ne mogu poimati. Eto zašto *kada jedna zver ugine, umire i njena duša*.¹⁵ Obratno, nije isto kod čoveka, koji se mora neprestano brinuti za spasenje

¹² *Tacuinum sanitatis de la Bibliothèque nationale d'Autriche*, prev. na francuski D. Poirion i C. Thomasset, u: *L'Art de vivre au Moyen Âge*, ur. Philippe Lebaud, Paris, 1995.

¹³ *Le Livre de la chasse de Gaston Phébus*, prev. G. Bise, Minerva, Genève-Paris, 1993.

¹⁴ *Le Livre de la chasse du roi Modus et de la Reine Ratio, manuscrit 10218-19 de la Bibliothèque royale de Bruxelles*, факсимилно издање objavljeno u Club de livre, Paris, 1989. Videti i prikaz koji je napisao B. Bousmanne u časopisu *Art de l'enluminure*, br. 38, izd. Faton, septembar-oktobar 2011.

¹⁵ Prema *Livre du roi Modus, op. cit.* f° 19° r°-v°; *Extrait de la doctrine de la reine Ratio concernant „les bêtes muettes“ créés par Dieu lorsqu'il créa le monde*.

svoje večne duše. Tako je objašnjen razlog zbog koga je stvoreno životinjsko carstvo: kako bi služilo kao primer i na taj način čoveka upućivalo na put kojim treba da ide u toj večnoj borbi između „poroka“ i „vrlina“. A čitalac je pozvan da zađe u unutrašnjost te retrospektivne slike, kombinujući znanja iz svih ovih različitih izvora, na koja se nadovezuju i obaveštenja iz arhiva i brojni navodi hroničara, koji pažljivo prikazuju i naše životinje, tako često nametljive tokom odvijanja života ljudskog roda.

Izvornik: René Cintré, "Des animaux comme 'figures d'exemples'", Bestiaire médiéval des animaux familiers, Éditions Ouest-France, Rennes, 2012, str. 9–23.

*(Sa francuskog prevela **Marija Panić**)*